

SREDNJOVJEKOVNO CRKVENO GRADITELJSTVO MOŠĆENIČKE ŽUPE

Vesna MUNIĆ, Rijeka

U članku se govori o srednjovjekovnome crkvenom graditeljstvu mošćeničke župe u liburnijskoj Istri, odnosno području nekadašnjega srednjovjekovnog kaštela Mošćenice.

Polazeći od župne crkve sv. Andrije apostola, koja je primjer crkve-tvrđave, slijedi opis i ostalih crkava na području Mošćenica. To su: grobljanska crkva sv. Bartula, zavjetna crkva sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja, crkva sv. Petra u istoimenom zaseoku, crkva sv. Antuna Padovanskog u selu Ostružnjak va Doleh, te obiteljska crkva Majke Božje u mjestu Kraj. Uz to govori se i o Kalvariji izgrađenoj u 18. stoljeću, o crkvi sv. Marine u Mošćeničkoj Dragi, koja je izgrađena pred kraj 19. stoljeća, te o crkvi sv. Ivana Krstitelja koja je postojala u 18. stoljeću.

Članak je također prilog toponimiji mošćeničkih crkava, odnosno hrvatskome liburnijskom dijelu Istre.

I.

1. Mošćenice su malo naselje smješteno na visini od 173 m nad Jadranskim morem u liburnijskom dijelu Istre. To je mali srednjovjekovni grad koji je dijelio povijesnu sudbinu feuda Kvarnersko imanje, a zatim Kastavske gospoštije/kapetanije. Mošćenice su grad sa sačuvanim čvrstim obrambenim gradskim zidom, kvadratičnom kulom-kaštelom, gradskim vratima, koja su obnovljena 1654. godine,¹ te ložom i tošem. Pred ulazom u grad smještena je gradska loža, tzv. Stražarnica. Mošćenice, poput obližnjeg Brseča na jugu, te Veprinca i Kastva na sjeveru, pripadaju po urbanističkoj koncepciji tipu koncentričnog naselja. Tako su vanjski zidovi perifernih nastambi Mošćenica građeni kao gradsko obziđe, koje dosljedno prati konfiguraciju tla i kružno zatvara maleni unutarnji gradski prostor. Ovakav raspored vanjskih zidova, odnosno obziđa, kružno zatvara zbijeno i zgusnuto tkivo zgrada, ali isto tako uvjetuje krivudave gradske ulice, koje se mjestimično šire u male mjesne trgove, tj. prostore namijenjene okupljanju stanovnika Mošćenica. U jezgri naselja postoji šest ma-

¹ »HANC PORTAM F. F. COMUNIT^S MOSCHIENI^S ANNO 1654.« natpis je na nadvratniku gradskih vrata Mošćenica.

lih trgova i nema većih otvorenih i slobodnih gradskih površina, kao ni ispred i uokolo sakralnog objekta – župne crkve sv. Andrije apostola. Zapravo, raster Mošćenica načinjen je od spleta uličica u kojima pojedine zgrade nisu shvaćene kao samostalne jedinice. Na te male ulice nadovezuju se nadsvođeni prolazi volta i stubišni prilazi, što sve zajedno ostvaruje organsku urbanu povezanost i slivenost u jednu arhitektonsku cjelinu.

2. Istočnoistarsko područje od Preluka do Brseča, u kome se nalaze Mošćenice, bilo je naseljeno od najstarijih – do sada poznatih – vremena.² No posebni tragovi iz vremena antike, osim susjedne Rijeke, prava su rijetkost. U tom razdoblju Mošćenice su poput ostalog područja Kvarnerskog zaljeva činile dio Liburnije,³ u sklopu kojega će dočekati veliku seobu naroda. Područje Mošćenica, Lovrana, Veprinca, Kastva i Rijeke naselili su Slaveni, a za njima i Hrvati, u 7. i 8. stoljeću. Njihov dolazak i ostanak na području Kvarnerskoga zaljeva i otoka, prema svemu sudeći, protekao je mirno i bez sukoba sa starosjediocima, što je vjerojatno razlog šutnje bizantskih i langobardskih izvora.⁴ To je vrijeme kada novopridošlice postupno prihvaćaju kršćanstvo, a područje od Rijeke na Rječini preko Kastva, Veprinca, Lovrana, Mošćenica, Brseča, Plomina i Labina te jugoistočnog dijela Istre do Pule pripada pulskoj biskupiji.

Pisane vijesti o području istarskog dijela Liburnije izostale su sve do sredine 12. stoljeća, a o Mošćenicama do pod sâm konac 14. stoljeća, tj. do godine 1395. Te je godine načinjen razvod/razgraničenje/razmeđivanje između Mošćenica i Kožljaka, na suprotnoj, zapadnoj strani Učke. U razvodu se spominje toponim Jasenak, koji je tada činio tromedju Kožljaka, Mošćenica i Brseča.⁵ Zapravo, razvod je načinjen neposredno prije smjene vlastelinske obitelji Devinaca i Walseeovaca, koje su bile rodbinski povezane, nad feudom Kvarnersko imanje. U to vrijeme nastao je i Riječki urbar ili »Jedan urbar iz oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseeovaca«, kako ga naziva Milko Kos.⁶

Urbur je važan iz više razloga. Ponajprije on potvrđuje smjenu feudalnih gospodara na području Kvarnerskog imanja ili posjeda, koje na prijelomu stoljeća čine Rijeka, Kastav, Veprinac, Lovran, Mošćenice i Brseč. To je prostor sjeveroistočne i zapadne obale Riječkog zaljeva, nasuprot otocima Krk i Cres, kojega su grofovi Devinski, iz Devina (Dunino) nedaleko od Trsta, zauzeli sredinom 12. stoljeća i priključili svome posjedu na čičarijskom Krasu i okolici Trsta. Učinili su to na nagovor i uz potporu akvilejskog patrijarha,

² Postojanje praživota na području od Rijeke do Brseča, s kojim graniči teritorij Mošćenica potvrđuju speleološki a zatim arheološki nalazi. Mirko MALEZ, »Istraživanja paleolitika i mezolitika na području Liburnije«, *Liburnijske teme* (dalje: *LT*), I., Opatija, 1974., str. 17-49.

³ O Liburniji usp. Mate SUIĆ, »Granice Liburnije kroz stoljeća«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2., Zadar, 1952., str. 273-296.

⁴ »S druge strane istarskog poluotoka, od Rijeke i Kvarnera, slavenska kolonizacija ima mnogo više uspjeha. Slaveni naseljenici i za njima Hrvati nisu ispunili samo čitav primorski pojas do obronaka Učke – i to na prostoru od Šapjana i Lipe na sjeveru do Raše na jugu – već su prodrli u unutrašnjost prema Čičariji.« Nada KLAJČ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971., str. 100.

⁵ »Razvod među mošćeničkih i kožlačkih« od 2. XI. 1395. Đuro ŠTURMIN, *Hrvatski spomenici/Acta croatica*, sv. I. (od godine 1100. do 1499.), *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. VI., Zagreb, 1898., br. 34., str. 101.

⁶ Milko KOS, »Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseeovaca na Kvarneru«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. III., Rijeka, 1956., str. 345-364; Danilo KLEN, »Riječki urbar (1390-1405)«, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XX., Rijeka, 1975.-1976., str. 151-163.

a za njemačkog cara. Osvojenje tog područja od strane Devinaca posebno je važno zbog dva razloga. *Prvo*, teritorij od Rijeke do Brseča, dakle istočnih obronaka Učke i Čićarije, od sredine 12. stoljeća oduzet je iz okvira hrvatske države sve do sredine 20. stoljeća, tj. za punih osam stoljeća, i, *drugo*, zaposjedanjem tog područja Devinska su gospoda omogućila pulskome biskupu da i formalno-pravno uspostavi svoju jurisdikciju na području od Pule, na jugu Istre, do Rijeke na Rječini.⁷

Osim toga, razdoblje Devinaca vrijeme je potpune feudalizacije komuna i kaštela na istočnoistarskoj obali, što je razvidno iz naprijed spomenutoga urbara. Urbar je Mošćeničane obvezivao na pojedinačna i zajednička davanja feudalnom gospodaru u novcu i naturalnim proizvodima. Pojedinačne su se obveze sastojale od davanja desetine u žitu, vinu i mladim životinjama (janjci i kozlići), a zajednička obveza sastojala se u plaćanju »štivre«. Zajedno s Kastvom i Veprincom, Mošćeničani su svoje obveze ispunjavali dva puta godišnje: o mesopustu prvi put i o Miholju drugi put. Feudalizaciju Kvarnerskog posjeda pratilo je i stvaranje gradskih, kastelijerskih aglomeracija.⁸ Taj će se urbanizacijsko-graditeljski proces u osnovi dovršiti tijekom 15. stoljeća. U graditeljstvu to se očituje u gotiziranju sakralnih objekata te dovršenju utvrda pojedinih kaštela. Graditeljskom procesu doprinos su dali i Walseeovci, u čije je vrijeme gospodarstvo bilo stabilno. No u njihovo vrijeme posjed je smanjen, budući da je kralj Fridrih 1443. godine Febu della Tore, feudalnom gospodaru Pazinske grofovije, u trajni zakup predao Brseč, Lovran i Vranju, na podnožju zapadnih padina Učke.

Grofove von Walsee, koji su na Kvarner došli iz Švapske, zamijenili su 1465. godine vojvode Habsburške. Time je Kvarnersko imanje ušlo u posjed austrijske kuće. Habsburgovci su posjed na upravu davali kapetanima, koji su imali vrhovnu vojnu i administrativnu upravu. Pod konac 15. stoljeća (1483.) Habsburgovci formiraju Kastavsku kapetaniju ili gospoštiju, u koju uz Kastav, kao središte kapetanije, ulaze i Veprinac i Mošćenice.

Od kraja 15. stoljeća prisutna je opasnost od Turaka, ali i Mlečana, što postupno dovodi do gospodarskog slabljenja Kastavske gospoštije. Stanje pogoršavaju i senjski uskoci i njihova sukobljavanja s mletačkom flotom i vojskom. Krećući se prema kraju 16. stoljeća sukobi senjskih uskoka i Mlečana postaju sve žešći, što kulminira Uskočkim ratom ili Ratom za Gradišku (1615.–1617./18.). U tom ratu posebno su stradale Mošćenice i Brseč, koje su Mlečani uspjeli osvojiti. No držali su ih vrlo kratko, jer su nakon potpisivanja Madridskog mira (1617.) morali napustiti i te kašte te ih vratiti austrijskoj vlasti. Učinili su to tek 1618., što potvrđuje akt o restituciji od 25. srpnja, koji su potpisali Mlečani i Austrijanci.⁹

Gospodarsko stanje nakon Uskočkog rata bilo je vrlo loše, većim dijelom zbog šteta nastalih ratovanjem, a djelomično i činjenicom da se ono pogoršavalo tijekom 16. stoljeća. Zato su Habsburgovci Kastavsku gospoštiju još 1582. godine prodali Wolfgangu Schranzu, a nakon toga svakih par godina prekupnjom mijenjaju se njezini gospodari. Jedan od

⁷ Darinko MUNIĆ, *Kastav u srednjem vijeku*, II. dopunjeno izdanje, Rijeka, 1998., str. 31–36. O povijesti Kvarnerskog imanja i Kastavske kapetanije/gospoštije usp. dalje u *istoj knjizi*, str. 37–68.

⁸ Andre MOHOROVIČIĆ, »Stari gradovi kulturno-povijesni fenomen liburnijske obale«, *LT*, I., Opatija, 1974., str. 79–93.

⁹ Povrat Mošćenica obavljen je više od pola godine nakon sklapanja Madridskog mira. To znači da je mir na našim područjima započeo tek 1618. godine. D. MUNIĆ, *Kastav*, nav. dj., str. 62.

pokušaja da se uvede porezni red u Mošćenicama jest i urbar iz 1622. godine, s popisom pojedinačnih obveza.¹⁰ Urbar treba dovesti u vezu i s novodoseljenim obiteljima koje su u Mošćenice došle nakon Uskočkoga rata. Tri godine kasnije (1625.) Ferdinand Habsburški potvrdio je diplomom donaciju Kastavske gospoštije isusovačkom redu iz Judenburga. Oni se nisu snašli pa je Gospoštija opet stavljena u prodaju. Konačno, uz novčanu pomoć barunice Ursule, udovice Balthasara von Thonhausena, Kastavsku gospoštiju kupio je riječki isusovački kolegij. Isusovci su u Mošćenicama 1629. dočekani bunom, ali su oni ipak već 1630. godine infeudirani u posjed Kapetanije.¹¹ Ubrzo nakon dolaska, da bi smirili mošćeničke podložnike, isusovci su ponovno zapisali »mošćeničke pravice« 1637. godine. Zbog toga *Zākōn Kaštēla Mošćenīc* u sebi sadrži članke iz 15. stoljeća.¹²

Riječki isusovački kolegij će od tada dalje Kastavsku kapetaniju/gospoštiju u svom posjedu držati gotovo 150 godina, tj. do 1773. godine, kada je isusovački red ukinut. U tom razdoblju riječki su isusovci ostavili snažne tragove u Rijeci, na području istočnoistarskih komuna i kaštela, ali i cijelog Kvarnera, kako na crkvenom polju, tako i u razvoju školstva, graditeljstva i kulture uopće, ali i u talijanizaciji toga područja.

II.

1. Današnji izgled grada Mošćenice su poprimile tijekom srednjeg vijeka, a fragmentarni ostaci temeljnih dijelova obodnih zidina pripadaju romaničkom razdoblju. Te fragmente »priklesanih« kamenova A. Mohorovićić datira u razdoblje od 11. do 13. stoljeća. To je vrijeme kada je, prema svemu sudeći, »građen i prethodni sakralni objekt i niz djelomičnih suhozidnih, a djelomično i zidanih pučkih romaničkih nastamba«.¹³ Taj najstariji sakralni objekt danas je župna crkva sv. Andrije apostola. U 17. stoljeću, prema J. W. Valvasoru, njezine su pobočne ili filijalne crkve bile: sv. Bartolomeja, »potpuno blizu mora«; sv. Sebastijana i sv. Roka, »također pored mora«; sv. Ivana Krstitelja, »u kojoj crkvi nikada jedan pauk i paučina nisu viđeni«; sv. Marine, sv. Petra u Dolu opata, Majke Božje u Kraju i sv. Antuna Padovanskog, »koja je prije malo godina uređena bila«.¹⁴

2. Župna crkva sv. Andrije apostola smještena je na zaravni mošćeničkog brijega. Ona svojim volumenom dominira nad cijelim okolnim prostorom. Prema navodu M. Peloze, »prvotna mošćenička crkva postoji kao manji bogoštovni objekt sigurno već od vremena

¹⁰ Danilo KLEN, »Urbare Mošćenice iz 1622. godine«, *LT*, I., Opatija, 1974., str. 117-127.

¹¹ O kupnjama, preprodaji i dolasku Kastavske gospoštije u posjed riječkog isusovačkog kolegija vidi: Darinko MUNIĆ, »Skica za portret istočnoistarskih kvarnerskih srednjovjekovnih komuna od XV. do XVII. stoljeća«, *Acta Historiae*, III., Koper-Capodistria, 1994., str. 87-88.

¹² Ante ŠEPIĆ, »Zākōn Kaštēla Mošćenīc«, *Rad JAZU*, knj. 295., Zagreb, 1957., str. 233-285.

¹³ A. MOHOROVIĆIĆ, »Stari gradovi«, nav. dj., str. 84.

¹⁴ Johann Weikhard VALVASOR, *Die Ehre des Herzogthums des Krain*, Graz, MDCLXXXIX., VIII. Buch, *Von Heiligen, Patriarchen, Bischöfen*, str. 773-774. Kao što je učinio pogrešku nacrtavši crkvu sv. Jurja na zapadu od Veprinca, tako su mu se i pri opisu mjesta gdje se nalaze crkve potkrale neke greške. Tako crkva sv. Bartolomeja i crkva sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja nisu u blizini mora. Prva je danas grobljanska crkva u Mošćenicama, a druga je samo 50-ak metara udaljena od nje. Što se pak crkve Sv. Petra u Dolu opata tiče, ona je nedaleko od zaseoka koji nosi ime sv. Petra, po crkvi. Sv. Antun Padovanski nalazi se u malom zaseoku iznad sela Kraj, na Ostružnjaku u Dolu.

pokrštenja (o. VIII. st.), a župa od o. 1300. g.«¹⁵ Iz toga razdoblja sačuvana su četiri romanička stupa pod korom. Danas je to trobrodna barokizirana bazilika.

Općenito je poznato da za područje Liburnije u razdoblju razvijenog srednjovjekovlja ima vrlo malo podataka, ne samo o sakralnim objektima nego i ostalim zdanjima graditeljstva. Tek sporadični podaci na različitim mjestima potvrđuju postojanje pojedinih objekata. Jedan od takvih nalazimo u »Razvodu međa mošćeničkih i kozlačkih«. U tom dokumentu iz 1395. godine spominje se općinska tromeđa brsečkog, kozljačkog i mošćeničkog komuna, a taj se toponim zove Jasenak (*Esenak*). Nedugo zatim, riječki urbar spominje i Mošćenice. Ipak je za sada najpouzdanija pisana potvrda o starosti župne crkve sv. Andrije apostola notarska knjiga Antuna de Renna de Mutina.

Riječki notar zapisao je 24. veljače 1445. »Sententio pro Ecclesie Sci Andree de Muschienica«¹⁶ odluku o vinogradu zvanom Ograda u korist crkve sv. Andrije. Posebno važan za naš rad jest spomen te crkve koju Antun de Renno zapisuje kao »catedralis Ecclesie Sci Andree de Muschienica«.¹⁷ Ovaj zapis daje pravo na zaključak da je riječ o većem sakralnom objektu, ali ne i o katedrali, jer su Mošćenice samo župno središte, a ne biskupovo. Istodobno de Rennov podatak znači da je početni romanički objekt već u 15. stoljeću bio proširen. Iz tog istog stoljeća dolazi do nas vijest i o prvom poznatom župniku Mošćenica, a bio je to Mihovil Plovan od 1454. do 1484. godine.¹⁸ Mošćenička će se crkva ponovno spomenuti početkom 16. stoljeća u svezi s oporukom Jurja Mohovića iz Kraja, koja je načinjena 6. ožujka 1521. godine.¹⁹

Nova preinaka crkve sv. Andrije apostola započela je godine 1640. u vrijeme župnika Franje Negovetića. Plovan Franjo, odnosno Frančeško Negovetić, spominje se 10. travnja 1627. u Mošćeničkom statutu na dan kada je zajedno s kanonikom, također iz Mošćenica, bio nazočan pregledu i potvrdi da su stari zakoni Mošćenica dobro prepisani. Prema svemu sudeći, 1639. u taj isti statut ušla je i odredba da tko god ne bude radeći u gradu i izvan grada poštovao praznik, ima platiti kaznu od L 2, koja sva ide u korist crkve.²⁰

Svoj trag Franjo Negovetić ostavio je i na začeljnom zidu sv. Andrije apostola, na kome je ugrađeno raspelo s natpisom:

»IESVM CHRISTVM AD(r)AS

FRAN^S NEGVITICH PLEBA^S

ANNO DNI MDCXXXIV«.

Spomenuta nova preinaka crkve sv. Andrije apostola najvjerojatnije je posljedica minulo-ga Uskočkog rata (1615.–1617./18.), htijenja novopridošlih vrhovnih gospodara, isusovačkog kolegija u Rijeci, kao i novih stanovnika na području Mošćenica.

¹⁵ Makso PELOZA, *Župa Mošćenice*, informativni vodič, Mošćenice, 1970., str. 2. Na određen način starost župe potvrđuje i nama najstariji dostupni šematizam Tršćanske i Koparske biskupije iz 1896. *Prospectus beneficiorum ecclesiasticorum et status personalis cleri, Tergeste*, koji postanak ove župe obilježava riječima: »Ecclesia antiquiss./imae/ orig./inis/«, str. 50.

¹⁶ Silvino GIGANTE, *Libri del Cancelliere (nastavak 1.)*, *Rivista Fiume*, Fiume, 1932., str. 141.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ Makso PELOZA, *Inventar arhiva župe Mošćenice. Sa uvodom i tri priloga (dalje: Inventar)*, Rijeka, 1970., str. 27.

¹⁹ *Isto*, str. 25. Oporuka je sastavljena »v gradi v Mošćenicah v kući s(ve)t(o)g([a]) Andreja...«

²⁰ A. ŠEPIĆ, *Zakôn Kaštela Mošćenîc, nav. dj.*, str. 254.

Nakon svršetka Uskočkog rata, aktom o restituciji između Venecije i Austrije od 25. srpnja 1618. Mošćenice su vraćene u austrijski posjed. Netom završeni rat nanio je velike štete gradu, a trag o tome posredno je u *Zākônu kaštêla Mošćenîc*. Tako se u Mošćeničkom statutu kaže da su »naši stari zakoni, po običaju« prepisani »z jedne stare kvaderni, ka je bila zlo tratana i štrapacana, i razderta va vreme od gveri ili rata z Benecani, ka je bila leta 1616.«²¹ Što se pak novopridošlih riječkih isusovaca tiče, oni su svoja nastojanja širenja i podizanja novih sakralnih objekata iskazali u Rijeci, Veprincu, Kastvu, pa prema tome i Mošćenicama. Zapravo, isusovci su začetnici i realizatori barokizacije sakralnih objekata na području od Rijeke do Brseča. Oni pregradnjom i dogradnjom župnim crkvama daju posebno značenje u okviru župe, odnosno područja pojedine komune ili kaštela. Svoj su utjecaj proširili i na ostalo područje, kao i posjede koji nisu bili u njihovim rukama poput primjerice Lovrana i Brseča. Ti su, naime, kašteli od sredine 15. stoljeća pripadali posjedu Pazinske grofovije ili knežije.

Godine 1640. župnik Franjo Negovetić uzdigao je srednju lađu crkve, a na samom kraju 17. stoljeća započinju novi graditeljski zahvati. Tada je dogotovljeno sadašnje izduženo svetište, a bilo je to prije vizitacije iz godine 1701. U tom svetištu postavljen je oltar s Contierovim skulpturama, a uređen je i bogato izrezbarenim korskim sjedalima, čime je definiran prostor svetišta crkve. To nisu bile jedine preinake u crkvi. Veći graditeljski radovi na crkvi započinju desetak godina nakon odlaska isusovaca, između 1785. i 1794. godine. U tom je razdoblju proširena crkva na dvije bočne lađe, čime je crkva dobila skladan barokni izgled. Prilikom te restauracije u crkvu je ugrađen domaći mošćenički mramor iz kamenoloma u Potokima, za koji je Valvasor još ranije rekao: »To je čudesan kamenolom mramora a tu izrađeni mramor šalje se nadaleko i naširoko.«²² Radovi iz posljednjih desetljeća 18. stoljeća oblikovali su crkvu sv. Andrije apostola kakva do nas dolazi u današnjem obliku.

Na vanjskoj fasadi župne crkve sv. Andrije apostola u Mošćenicama tijekom vremena nije bilo većih preinaka. Iz pročelja crkve u koju je ugrađen uzdiže se vertikalni volumen romaničkog zvonika. Njegova je gradnja, prema svemu sudeći, započela između 1200. i 1300. godine.²³ Prvobitna funkcija zvonika bila je obrambena, pa je valja dovesti u svezu s ustaljenjem Devinske gospode na području Kvarnerskog imanja. U to je vrijeme, prema svemu sudeći, započela i izgradnja castruma, koja je dovršena u 15. stoljeću, u vrijeme gospode Walsee. To potvrđuje i kasniji navod o »jednom vrtu koji se nalazi ispred gradskih vratiju rečenog kaštela Mošćenice u mjestu zvanom Plucath« iz godine 1437.²⁴

Kao i ostali objekti i zvonik je doživljavao određene intervencije. Najvažnija intervencija bila je potkraj 17. stoljeća, kada je na vrhu zvonika nadograđen osmerokutni tambur s ku-

²¹ Isto.

²² Zvonimir SUŠIĆ, »Valvasor o Liburniji (Volosko, Veprinac, Sv. Jakov – Opatija, Lovran, Mošćenice)« [prijevod s njemačkog jezika iz *Die Ehre des Herzogthums des Krain*], *Dometi*, III., 6., Rijeka, 1970., str. 114-123. Svoju pohvalu mošćeničkom mramoru J. W. Valvasor je ponovio i u svezi s navođenjem crkve sv. Marine kod mora u Mošćeničkoj Dragi. On kaže da se nedaleko od crkve vade mramor i mramorne stijene, koje se odvoze u Veneciju, talijanske gradove i gradove koji leže u primorskim krajevima. J. W. Valvasor, *Die Ehre*, n. dj., VIII. Buch, *Von Heiligen, Patriarchen, Bischöfen*, str. 774.

²³ M. PELOZA, *Župa Mošćenice*, nav. dj., str. 3.

²⁴ S. GIGANTE, *Libri del Cancelliere*, nav. dj., str. 95.: »... unum ortum positum ante portam dicti Castrî Muschienice in loco dicto na plucath...«

polom.²⁵ Inače, zvonik crkve masivni je vertikalni volumen, oblikovan poput geometrijskog tijela koje svojim silovitim prodorom u visinu ostvaruje suprotnost zatvorenom tijelu crkve s njezinom naglašenom čvrstoćom i statičnošću. Tijelo zvonika je horizontalnim neprofiliranim vijencem raščlanjeno u dva polja. U donjem polju na lijevom boku njegove južne stijene, smješten je ulaz. Ulaz u zvonik pravokutnog je oblika, omeđen kamenim »bangarima«. Na glatkoj zidnoj površini polja, u njegovoj središnjoj osi, nalazi se malo udubljenje u obliku kvadrata, a iznad kojeg je mala niša. Gornje polje – kućište za zvona mnogo je manje. Ono je otvoreno biforama i obrubljeno krovim vijencem. Zvonik je visok 26 m, dužine 5,80 i širine 5,92 m, a zvono koje danas zvoni potječe iz godine 1690.²⁶ Zvonik je danas, nakon barokizacije, sastavni dio crkvenoga tijela. On je spojen s pročelnim zidom glavnoga broda crkve. Njegovo je tijelo zatvorilo srednji ulaz u crkvu. Zbog toga se glavni ulaz u crkvu sv. Andrije apostola nalazi s bočne južne strane, odakle se vjernike uvodi u sredinu glavne lađe. Time je naglašena širina sakralnog spomenika, a iz središta lađe vjernik se dalje neposredno usmjerava prema svetištu.

Tlocrt crkve sv. Andrije apostola sastoji se od tri uzdužne lađe, a glavna, središnja nešto šira i viša u odnosu na bočne završava izduženim svetištem. Glavna je lađa najvjerojatnije stara crkva iz godine 1640., koju je dao podići, kao što je rečeno, F. Negovetić. Ona je bila visoka koliko su danas visoke bočne, nešto kasnije dograđene lađe. Ipak, najstariji je dio crkve prostor ispod kora, pod orguljama s četiri romanička stupa. No, moguće je da su ti stupovi na to mjesto postavljeni u doba baroka kada se gradilo pjevalište.

Trobrodni interijer crkve pokazuje lagane barokne naznake. Naime, u sporednim uzdužnim lađama smještene su kapele s niskim plosnatim kupolama. Njihove su kupole okrenute, odnosno usmjerene prema središnjoj glavnoj lađi. Zidovi, kapiteli, volute na tjemenu lukova, kao i jonske glavice pilastara, preuzete iz antičke klasike, skladno i organski su povezani te ukomponirani u crkveni prostor baroknog klasicizma. Tome pridonoši i osvjetljenje interijera, koje upućuje na blago barokno graduiranje svjetla. Osvjetljenje je u crkvi riješeno, poput župne crkve sv. Marka evanđelista u Veprincu, pomoću termalnih prozora ispod susvodnica. Kroz termalne prozore svjetlo prodire, pada i blago osvjetljava glavni središnji brod. Zbog toga veliki otvori lukova ostaju u tami, dok se kupole na kapelama kupaju u svjetlosnim zrakama. Tiha ljepota, suptilnost i profinjenost unutrašnjeg prostora crkve ostvarena je upravo osvjetljenjem iz kojega proizlazi izražajna sjenovitost. Dinamika nastaje u laganoj ritmičkoj izmjeni svjetla i sjene.

U takvom ozračju unutrašnjosti crkve do izražaja dolaze mramorni barokni oltari iz 18. stoljeća. Oltari su posvećeni sv. Andriji apostolu, Majci Božjoj od Presvete Krunice, sv. Antunu Padovanskom, sv. Franji Ksaverskom i Majci Božjoj Lurdskoj. Tu su još dvije ispovjedaoni-

²⁵ Olga MAGAŠ, »Prilog verifikaciji urbanog identiteta liburnijskih medijevalnih aglomeracija«, *Pomorski zbornik*, knj. 29., Rijeka, 1991., str. 293, navodi da je zvonik nadogradnjom osmerokutnog tambura definiran 1641. godine, a R. MATEJČIĆ na str. 457. »Barok u Istri i Hrvatskom primorju« u: Anđela HORVAT, Radmila MATEJČIĆ i Kruno PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., tvrdi »zvonik je dobio kupolu 1658.«. Ni jedna ni druga autorica ne navode izvor svojih tvrdnji.

²⁶ Podaci prema kazivanju vlč. Marijana Galovića, kojemu ovom prigodom zahvaljujem na pomoći koju mi je pružio u mom istraživanju.

ce i mramorna propovjedaonica iz godine 1791.²⁷ Pozornost plijeni kanonički drveni izrezbareni kor s jednim drvenim sjedalom od orahovine iz godine 1701., baptisterij, reljef sv. Petra u zidu nasuprot glavnom oltaru²⁸ i kamenica za blagoslovljenu vodu iz godine 1631. Na kamenici za blagoslovljenu vodu isklesan je u plitkom reljefu bradat muški lik s prekrštenim rukama, a na stražnjoj strani kamenice uklesana je glagoljicom godina njezine izradbe: Č H J A. Nalazište kamenice bio je zid kuće kraj ruševine crkve sv. Ivana u Mošćeničkoj Dragi pod Mošćenicama. Godine 1954. kamenica od vapnenca prenesena je u lapidarij župne crkve.²⁹

Crkva je tijekom 17. i dijelom 18. stoljeća postupno dobila izgled gradske crkve. Zbog toga se opravdano pretpostavlja da su na njezinu unutrašnjem uređenju i dotjerivanju radili riječki graditelji Antun Gnamb ili Ignacije Hencke.³⁰

3. Župa Mošćenice ima devet područnih crkava. Pred samim kaštelom izgrađena su dva manja sakralna objekta. Crkvice sv. Bartula i crkvice sv. Sebastijana, Roka i Majke Božje od Zdravlja. Ove skromne i lijepe crkvice pozornost plijene jednostavnošću.

Crkvice sv. Bartula nalazi se izvan zidina u neposrednoj blizini kaštela, zapravo gotovo okomito nasuprot gradskim vratima. Na njezinu nadvratniku uklesano je: MDCXXVIII F.N.P^o, što znači: 1628. *Franciscus Negovetich parroco*. Budući da se ta crkvice spominje u Statutu mošćeničke općine kao mjesto gdje je zasjedao sud komunski i izricao pravdu, ispravan je zaključak M. Peloze da je crkvice sv. Bartula »vjerojatno starija od 1628.«³¹ Spominjanje crkvice u Statutu znači i njezino ranije postojanje.

Danas je crkvice sv. Bartula grobljanska kapela, iz koje Mošćeničani prate svoje sugrađane na vječni počinak. Taj sakralni objekt jednostavnog tlocrta pravokutnog oblika ispred sebe ima lijepu lopicu ili »štrem«, čime također pokazuje nekadašnju namjenu. Lopica ili »štrem« sa šest stupova i dva stuba otvoreni je prostor koji je nekada služio i kao sudište, ali isto tako kao okupljalište vjernika, pogotovo prije i nakon službe Božje, te naravno kao sklonište od nevremena. U svezi sa spomenutim sudištem – gdje se svakog ponedjeljka izricala pravda, s time da je glavno sudište bilo u Kastvu – valja reći da tu danas postoji izvorni sudački stol s natpisom »DILIGITE IUSTITIAM« i isusovačkim znakom.³² Iz pročelja crkvice sv. Bartula uzdiže se preslica sa zvonom. Staro zvono s oznakom godine MDXCIX (1599.), koje su Talijani odnijeli 1943. godine, čuvalo se nakon Drugoga svjetskog rata u muzeju u Pazinu. Zvono je iz Pazina vraćeno 3. veljače 1998., a danas je po-

²⁷ Gabrijela ADULMAR, *Župa Mošćenice – diplomatska radnja* (dalje: *Župa Mošćenice – rukopis*), rukopis, Rijeka, 1999., str. 37., iz Župne knjižnice Mošćenice. Autorica nerijetko citira kao povijesno vrelo »Kroniku župe i grada Mošćeničkog« Viktora PERKANA (rukopis iz 1937.), koje mi, nažalost, župnik Mošćenica nije stavio na uvid.

²⁸ G. ADULMAR, *Župa Mošćenice – rukopis*, nav. dj., str. 36.

²⁹ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU, vol. 57, Zagreb, 1982., str. 248; M. PELOZA, *Župa Mošćenice*, nav. dj., str. 4.

³⁰ R. MATEJČIĆ, *Barok u Istri*, nav. dj., str. 457. Riječ je o domaćim graditeljima uz koje su u drugoj polovini 18. stoljeća radili Antonio Felice de Verneda i Giuseppe Candido. Usp. Radmila MATEJČIĆ, *Kako čitati grad – Rijeka jučer, danas*, Rijeka, 1988., str. 358.

³¹ M. PELOZA, *Župa Mošćenice*, nav. dj., str. 4.

³² *Isto*, str. 4.

hranjeno u župnoj crkvi sv. Andrije apostola.³³ U svakom slučaju, i godina lijevanja zvona potvrđuje rečeno – da je godina izgradnje ove crkvice sasvim sigurno starija od nadnevkak uklesanog na nadvratniku crkvice. Crkvice sv. Bartula postala je grobljanskom crkvom u drugoj polovini 18. stoljeća kada je – oko 1770. – iza nje otvoreno novo groblje. O crkvici je brinula općina, ali vrlo loše, pa je početkom 19. stoljeća župa izvršila popravke, a zatim i 1865. godine, kada je načinjen novi drveni oltar.³⁴ Tako popravljena crkvice dočekala je i početak 21. stoljeća.

Drugi sakralni objekt na domak mošćeničkog kaštela je crkvice sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja.³⁵ Podaci o toj crkvici, koja se nalazi na staroj cesti što iz Mošćenica vodi preko sela Sv. Jelene put Brseča i Plomina u središnju Istru, vrlo su oskudni. Crkvice je po predaji podignuta na samom početku 16. stoljeća, 1501. godine, u spomen na pošast od kuge koja je pogodila mošćenički kraj. Crkvicu je posvetio pulski biskup Altobello de Averoldis iz Brescije (1497.–1531.).³⁶ Prema pisanju Valvasora: »Tu se tjedno, naime svakog petka, održava procesija crkvi sv. Sebastijana.«³⁷

Crkvice sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja longitudinalna je građevina. Njezin jednostavan tlocrt dužine je 10 m, a širine 5,5 m. Visina njezina punog zida je 3,5 m. U okomitoj osi zabatnoga pročelja crkvice smještena je kamena preslica za jedno zvono. Otvor preslice iznutra je polukružnog, a izvana zabatnog oblika. Preslica ima neuobičajen završetak, pa umjesto križa na njezinu se vrhu nazire zanimljiv motiv muške glave, koju je teško rekonstruirati sa zemlje. U preslici danas više nema zvona. Pročelni zid otvara se vratima, koja su naglašena kamenim nadvratnikom i kamenim dovratnicima. S lijeve i desne strane vrata nalaze se četverokutni otvori na zidu, prozori koji omogućavaju ulaz zraka i osvjetljavanje unutrašnjosti crkvice. Prozori nejednake veličine (lijevi je nešto manji od desnoga) također su uokvireni kamenim doprozornicima. Dodatno svjetlo crkvi daju i dva prozorska okna na njezinu južnom zidu. Nadvratnik, dovratnici i doprozornici jedini su kameni ukras na jednoličnom pročelju sakralnog objekta.

Izdužen pravokutni prostor crkvice prekriven je dvoslivnim, a lopica troslivnim krovom. Krovni je pokrivač od crijepa žljebnjaka. Danas u preslici nema zvona. Ispred zabatnog pročelja crkvice prigraden je trijem tzv. »štrem« ili lopica. Lopica stoji na dva stuba i četiri stupa. To su konstruktivni nosači, koji se ritmički izmjenjuju. Oba su pilona ožbukana. Za razliku od njih stupovi su od klesanog kamena, s čašastim kapitelom.

Cijeli sakralni objekt izgrađen je od nepravilnog kamena, a površina zida danas je ravna ožbukana ploha. Na njoj nije vidljiv nikakav posebni plastični ukras. Površina cjelokupnog volumena zatvorena je i statična, iz čega izlazi njezina renesansna plošnost.

Danas je, nažalost, zbog vrlo lošeg stanja crkvice zapuštena. Ona ima tužnu funkciju skladišta i u njoj se ne misli.

³³ Prema kazivanju vlč. Marijana Galovića, 9. IV. 1999.

³⁴ G. ADULMAR, *Župa Mošćenice*, nav. dj., str. 40.

³⁵ U *Prospectusu* iz 1877. ta se crkvice navodi samo pod imenom »S. Sebastiani« str. 36.

³⁶ Prema kazivanju vlč. M. Galovića, M. Peloza je nešto oprezniji pa izrijeком točno ne navodi ime bolesti, već jednostavno zapisuje da je crkvice sagrađena »kao zavjetna nakon neke kužne bolesti 1501. g.« Vidi već nav. dj. *Župa Mošćenice*, str. 5.

³⁷ Z. SUŠIĆ, *Valvasor o Liburniji*, nav. dj., str. 122.

U zaseoku Sv. Petar nalazi se istoimena *crkvice sv. Petra*, koju već spomenuti *Prospectus* iz 1877. imenuje Sv. Petrom i sv. Pavlom.³⁸ Crkvice se spominje već godine 1454., a uz nju je stajala »opatiya«, stan za upravitelja »opata«, koji je bio svjetovna osoba.³⁹ Do gotovo potkraj 18. stoljeća (oko 1790.) oko crkvice sv. Petra bilo je staro groblje »Kosnica«.

Crkvice sv. Petra postoji dakle već u 15. stoljeću, a o njezinu postojanju saznajemo iz oporuke Jurja Mohorića, koja je datirana 3. listopada 1454. Riječ je, kako izvješćuje M. Peloz, o prijepisu ranijih prijepisa oporuke koji je učinio na hrvatskom jeziku Marin Šumberac Šote oko 1884. godine.⁴⁰

Sakralna građevina u zaseoku Sv. Petar, uz koju su još vidljivi ostaci stare benediktinske opatiye, longitudinalno je jednostavno zdanje. Dužina crkvice je 9,80 m, a širina 5,60 m. Ulaz u crkvicu je na zapadnoj strani. Tlocrt sakralnog sklopa zatvara sačuvana lopica četverokutnog oblika duga 3,20 i široka 5,60 m. Iz pročelja crkvice, koja odgovara kosinama dvoslivnog krova, uzdiže se dvodijelna preslica, u čijim se dvama otvorima danas nalaze dva zvona. Konstrukcija crkvice podsjeća na naprijed opisanu crkvicu sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja. Pročelje crkvice otvoreno je u sredini ulaznim vratima te desno i lijevo prozorskim oknima. Još dva manja prozorska okna – jedno poput stražarskog, a drugo okomito s polukružnom gornjom granicom – nalaze se na južnom zidu crkve. Na zidu pročelja kod ulaza uzidana je kamenica za blagoslovljenu vodu. Kamenica od vapnenca nosi glagoljski natpis u dva reda. Natpis na uglatoj glagoljici Branko Fučić je pročitao na sljedeći način: »1573, decembra...«; a za drugi redak navodi neka ranija čitanja »21. dan« odnosno »11 ga« (tj. jedanaestoga). Dakle, tim čitanjem nadnevak bi bio potpun, iako B. Fučiću nije »jasan smisao teksta u drugom retku«.⁴¹

Najnovija obnova crkve dovršena je 29. rujna 1991., kada joj je vraćen prvobitni izgled. Tada je konzerviran i jedan preostali zid opatove kuće, koja se nalazi uz crkvicu. To nije jedino poznato popravljjanje crkvice. Prvo poznato popravljjanje zbilo se još 1669. godine, u vrijeme župnika Grgura Mogana, a zatim godine 1882. i 1930.⁴²

O *crkvici sv. Marine u Mošćeničkoj Dragi* za sada prva poznata pisana vijest potječe iz početka 15. stoljeća. Već je, u više navrata spomenuti, riječki kancelar i notar Antun de Renno de Mutina u svojoj notarskoj knjizi zabilježio »Sententia Draguie et Justi de Muschienica«, u kojoj spominje »jedan vinograd u okrugu Mošćenice, u uvali/dragi/ blizu Sv. Marine ...«⁴³ Bilježeći odluku o sporu oko toga vinograda, A. de Renno posredno nas izvještava o sakralnom objektu – Scam Marinam, oko kojeg će se tijekom vremena razviti malo ribarsko naselje, danas turističko mjesto Mošćenička Draga.

³⁸ *Prospectus*, nav. dj., str. 36.: »SS. Petri et Pauli«.

³⁹ J. W. VALVASOR, *Die Ehre*, nav. dj., VIII. Buch von Heligen, Patriarche, Bischöfen, str. 774, vidi bilj. 14.; M. PELOZA, *Župa Mošćenice*, nav. dj., str. 5.

⁴⁰ M. PELOZA, *Inventar*, nav. dj., str. 20.

⁴¹ B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 247.

⁴² G. ADULMAR, *Župa Mošćenice*, nav. dj., str. 43.

⁴³ S. GIGANTE, *Libri del Cancelliere*, n. dj., str. 94: »... unam vineam positam in districtu Moschienice in valle prope scam Marinam...« U našem slučaju »valle« jeste draga, riječ koja danas čini drugi dio naziva mjesta – Mošćeničke Drage.

Sljedeći podaci o crkvi sv. Marine sačuvani su u hrvatskim ispravama isusovaca, koje su vezane uz spomenutu kupnju posjeda na području nekadašnje Kastavske gospoštije. Te su isprave važne zbog spominjanja osoba prisutnih u sklapanju ugovora, ali su jednako tako značajne zbog navođenja pojedinih toponima i objekata na području Rijeke, Kastva, Veprinca i Mošćenica.⁴⁴ Tako se, između ostalog, u ispravi od 19. srpnja 1642. izriječno spominje da je neki Matija Dešković prodao isusovcima jedan maslinjak s trsjem za 247 libara, a taj je posjed »ua ouom confinu ua Drage, puli svete Marine«.⁴⁵ Nadalje »sveta Marina« spominje se još u dvije isprave od 10. lipnja 1643.⁴⁶ Spomenute isprave potvrđuju kontinuitet postojanja crkve sv. Marine u Mošćeničkoj Dragi.

U slijedu vrlo oskudnih vijesti o toj crkvi, kao uostalom i za mnoge druge na tlu istarskoga dijela Liburnije, jest odluka koju je notirao 9. lipnja 1736. bilježnik Bartul Bradičić. Odluka je učinjena protiv Mateja Bradičića, »koji nanosi štetu crkvi Sv. Marine, magazinu Andrije Bradičića i komunskoj kući u Mošćeničkoj Dragi«.⁴⁷ Spomen crkve sv. Marine potvrđuje njezino postojanje još sredinom 18. stoljeća. Nažalost, staro se crkveno zdanje srušilo pa je na njegovim temeljima sagrađena nova, današnja crkva.

Današnja crkva sv. Marine sagrađena je godine 1886. u blizini zgrade općinskog poglavarstva, stotinjak metara udaljena od mora. U njoj se svake nedjelje misi.

Na ovom je mjestu zgodno zabilježiti legendu o postanku crkvice u uvali Mošćeničkoj, koja se sačuvala zahvaljujući narodnoj predaji. Predaja kaže da je na otoku Cresu u davna vremena postojala crkvice sv. Marine. No njezini je stanovnici nisu dovoljno čuvali i brinuli se o njoj. Jednoga dana slika s oltara creske crkvice sv. Marine doplovila je do drage, podno Mošćenica. Pučani su oltarnu sliku primili i sačuvali, a potom izgradili i crkvu, te na njezin oltar postavili sliku koju je more donijelo na žal Mošćeničke Drage.

Govoreći o župnoj crkvi sv. Andrije apostola u Mošćenicama, spomenuli smo kamenicu iz godine 1631. za blagoslovljenu vodu. Prema navodima B. Fučića njezino je nalazište bio zid kuće »kraj ruševina crkve sv. Ivana, pod Mošćenicama, kraj mora, u Mošćeničkoj Dragi.«⁴⁸ Nalazište kamenice dokazuje postojanje crkvice sv. Ivana početkom 17. stoljeća, a to potvrđuju i vizitacije iz godine 1658. i 1688. No već ove druge godine vizitacija spominje da ribari u crkvi drže ribarske mreže, što je biskup strogo zabranio. Prema tome, crkvice je bila zapuštena i nije više služila svojoj duhovnoj, sakralnoj svrsi, ali nije desakralizirana.⁴⁹ Ipak najstarija i za sada najsigurnija vijest o crkvi sv. Ivana, područnoj crkvi mošćeničke župe, dolazi do nas iz Valvasorova pera. Naime, Valvasor tu crkvu imenuje Sv. Ivan Krstitelj, a s obzirom na kratkoću njezina opisa, koji, međutim,

⁴⁴ Stjepan ANTOLJAK, »Kako su isusovci sticali posjede u nekadašnjoj Kastavskoj gospoštiji. Jedanaest hrvatskih isprava iz XVII. stoljeća sa toga područja«, u: *Jadranski zbornik*, sv. I., Rijeka – Pula, 1956., str. 207–216.

⁴⁵ *Isto*, str. 207. Inače, S. Antoljak krivo smatra da je Sv. Marina »Crkva u Mošćenicama« (bilj. 22.) Međutim, ta je crkva smještena upravo u Mošćeničkoj Dragi.

⁴⁶ *Isto*, vidi ispravu 3. na str. 209. i ispravu 4. na str. 210. A u svezi s njezinim spominjanjem u djelu J. W. Valvasora, vidi bilj. 22.

⁴⁷ M. PELOZA, *Inventar*, nav. dj., str. 21.

⁴⁸ Vidi prethodni dio i bilješku 29.

⁴⁹ G. ADULMAR, *Župa Mošćenice*, nav. dj., str. 47.

obiluje s mnogo podataka, taj izvod donosimo ovdje u cijelosti. »Češće se događa da turski razbojnički brodovi u kasnoj i tamnoj noći pristaju u tom kraju i da sa sobom odvođe u ropstvo stanovnike. Ta nesreća većinom pogađa one koji stanuju blizu crkve sv. Ivana Krstitelja koji leži na moru. Značajno je za tu crkvu da se u njoj nikada ne nađe paučine kao što je to inače posvuda u drugim.«⁵⁰

Valvasorov zapis pokazuje postojanje crkve sv. Ivana još sredinom 17. stoljeća, a možda i nešto ranije, uzmemo li u obzir spomen turskih razbojničkih brodova. S druge strane, podatak o čistoći crkve svjedoči o svakodnevnoj funkciji sakralne građevine, a posebice brizi o njoj. Nažalost, samo nekoliko desetljeća kasnije taj je spomenik zapušten, da bi se potom urušio i nestao. Tako ga nama najstariji dostupni *Prospectus* iz godine 1877. više ni ne spominje.⁵¹

Jedna od područnih crkava mošćeničke župe je i *crkva sv. Antona Padovanskog* u selu Sv. Anton u Ostružnjaku va Doleh. Crkva sv. Antona manji je sakralni objekt, koji je zajedno s lopicom dug 11,20 m, širok 5,20 m, a visok 3,50 m. Smješten usred sela u Ostružnjaku va Doleh, svojim je imenom dao i ime selu, gdje je crkva podignuta.

O vremenu podizanja sakralnog objekta na zaravni u dolini brijega doznajemo iz natpisa koji se nalazi u unutrašnjosti crkve. Naime, u interijeru crkve drveni je oltar s mramornom menzom, iznad koje je natpis sa zapisanom godinom gradnje – 1669. No, čini se, da bi bilo ispravnije pretpostaviti kako je ta godina zapravo vrijeme kada je dovršen oltar u crkvi.

U crkvi se nalazi grobnica na kojoj nije vidljiv natpis. Pretpostavlja se da je to počivalište donatora Zvaneta Valentina, čija darovnica »za crkvu Sv. Antuna Padovanskog u Ostružnjaku na Doleh«⁵² nosi nadnevak 13. srpnja 1669. Crkva je ipak posvećena dva dana ranije, a kao što je rečeno, u njezino je ime utkano i ime naselja. Crkva je imala dva zvona, jedno iz godine 1668., a drugo 1723. Zvona je u Prvom svjetskom ratu austrijska vlast skinula i oduzela, a nova su postavljena i blagoslovljena godine 1923. No u vrijeme talijanske vlasti i ta su zvona skinuta ratne godine 1943. i odnesena. Danas više u preslici nema zvona. Ispred crkvenoga pročelja izgrađena je lopica koju nose kameni piloni i stupovi, a dva bočna stupa zamijenjena su drvenim stupovima. Krovšte je uobičajeno – troslivno, a pokriveno je kanalicama. Iz pročeljne fasade uzdiže se preslica s dva otvora za zvona. Volumen crkve je geometrijsko, zatvoreno, statično tijelo u prostoru. Svjetlost ulazi kroz skromna prozorska okna na pročelju i uski i izduženi bočni prozor. Crkva je u više navrata uređivana, pa se ne može raspoznati izvorno zide. Danas je površina ziđa ožbukana, te se zbog oštećenja samo mjestimično naziru manji kameni ulomci sivoga vapnenca.

U crkvi sv. Antona Padovanskog u Ostružnjaku va Doleh nekada se misilo dva puta na godinu: 17. siječnja na dan sv. Antuna Pustinjaka, odnosno kako ga čakavski puk zove Sv. Anton od prasac, i 13. lipnja, na blagdan sv. Antuna Padovanskog. Danas se u toj crkvi više ne misli.

Jedna od najstarijih crkava mošćeničke župe je *crkva Majke Božje* u selu Kraj. Ta je crkva sagrađena u srednjem vijeku na malome zaravnatom uzvišenju u naselju koje je udaljeno

⁵⁰ J. W. VALVASOR, *Die Ehre*, nav. dj., VIII. Buch, Von Heiligen, Patriarchen, Bishöfen, str. 774.; Z. SUŠIĆ, »Valvasor o Liburniji«, nav. dj., str. 38.

⁵¹ *Prospectus*, nav. dj., str. 36.

⁵² Prema M. PELOZA, *Inventar*, nav. dj., str. 21. No, nažalost, ni ovaj dokument mi nije bio dostupan.

3 km od Mošćenica. Zaseok Kraj bio je nekada najistočnije naselje srednjovjekovne mošćeničke komune, koja je u uvali Cesara graničila s lovranskom komunom. Gotovo na samoj razmeđi dviju komuna sagrađena je crkva sv. Marije, kako je to sakralno zdanje u svojoj oporuci imenovao Juraj Mohović. Prema oporuci koju je J. Mohović učinio 6. ožujka 1521., prije odlaska u Rim, određuje: »Najprvo pušćam crkav mojim sinom kako su ju mani moji stariji i z vsim ča knjej pristoji.«⁵³

Crkva Majke Božje bila je, dakle, privatni oratorij, odnosno kapela obitelji Mohović. Dapače, naprijed citirani navod iz oporuke osnova je pretpostavci o njezinu ranijem postojanju. Crkva se spominje i u vizitaciji godine 1658. i 1701.

Najstariji crkveni dio danas je kapela sv. Josipa, koja se nalazi na lijevoj bočnoj strani. U njoj se nalazi oltar s mramornom menzom iz 18. stoljeća. Gornji dio oltara star je i drven, s gotičko-renesansnim elementima. Prema svemu sudeći, riječ je o prvobitnoj kapeli sv. Josipa, koja je položena u smjeru zapad-istok. No kasnijom nadogradnjom crkve u smjeru sjever-jug kapela sv. Josipa uključena je u cjelokupni crkveni korpus.

Današnji glavni, ali manji, mramorni oltar posvećen je Majci Božjoj, po čemu je crkva i imenovana. Oltar je izrađen od mramora, a u njemu je skulptura Majke Božje koja u naručju drži malog Isusa. Skulptura je izrađena u drvu i ima elemente gotičkog izraza.

Prema tlocrtu, to je jednobrodna crkva s trostranom apsidom, bočnom kapelom i sakristijom uz lijevi bočni zid. Ispred glavnog pročelja podignuta je lopica. Otvorenu drvenu krovnu konstrukciju nosi šest stupova i dva stuba. Ona je s vanjske strane prekrivena troslivnim krovštem. Na pročelju uz glavni ulaz nalaze se s lijeve i s desne strane dva manja prozorska okna, a iznad ulaza termalni prozor i preslica s dva otvora za zvona. U unutrašnjem prostoru, odmah do ulaza, smješteno je pjevalište, koje je od glavnog prostora odijeljeno s dva stupa. Prostor je longitudinalno organiziran i usmjeren prema svetištu. S lijeve strane u sredini zida je ulaz u kapelu sv. Josipa.

Kapela je u nižoj razini, pa je sa stubama povezana u crkveno tijelo. S desne strane kapele ulaz je u sakristiju, koja je u novije doba dograđena crkvenom tijelu. Svjetlost u taj mali crkveni prostor ulazi kroz neznatne i skromne prozorske otvore. Apsida je smještena nasuprot ulazu u osi longitudinalnoga crkvenog prostora. Ona ima poligonalni oblik a u odnosu na lađu crkve povišena je za dvije stube. Na apsidalnom zidu dva su prozorska okna, pa je tako taj dio prostora i najviše osvijetljen. Zbog blagog osvjetljenja oltar Majke Božje naglašen je mekim sfumatom. Zidovi, nosači krova, koji zatvaraju prostor, izrađeni su od sivog vapnenca. Zide ostvaruje zatvorenost i kubičnost crkvenoga tijela.

Crkva Majke Božje izgrađena je na nepravilnom terenu, pa je volumen crkve ukomponiran u okolni prostor, i to tako što se poštivala konfiguracija tla. Vidljivo je to u različitim razinama interijera kao i u stubištu kojim se rješavala razlika razina kapele sv. Josipa, apside i samog ulaza u crkvu.

Crkva Majke Božje u Kraju imala je značaj hodočasničke crkve. Nekada je bila, prema predaji domaćih stanovnika, puna zavjetnih slika koje su joj darovali zahvalni vjernici.

⁵³ M. PELOZA, *Inventar*, nav. dj., str. 25. Usputno, oporuka je učinjena u crkvi sv. Andrije apostola u Mošćenicama, što potvrđuje kontinuitet mošćeničke župne crkve. Inače crkvu Majke Božje u Kraju M. Peloz naziva još i crkvom B. D. M. (Blažene Djevice Marije) u Kraju; vidi str. 20 i 25 na istome mjestu.

Crkva je imala svoga kapelana koji je živio u kapelaniji nedaleko od same crkve. Danas se u ovome sakralnom zdanju misli samo o prigodnim blagdanima.

Križni put u Mošćenicama nalazi se na sjeverozapadnoj padini brda nasuprot mošćeničkom kaštelu i gradu. Kalvarija koja je podignuta u prvoj polovini 18. stoljeća,⁵⁴ započinje na cesti Mošćenice – Sv. Jelena – Brseč te se uskim i strmim, danas gotovo potpuno vegetacijom zaraslim putem, penje prema vrhu i sklopu rotunde. Križni put započinje na podnožju brda s raspelom, nasuprot crkvi sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja, a na njegovu završetku nalazi se dvanaesta postaja s raspelom i tri križa. Ta je postaja zidana u osmerokutu, a dužina stranica iznosi 2,8 m. Visoka je nešto više od 6 m.

Današnje stanje kapele vrlo je loše, a izrazita su oštećenja krovne konstrukcije i zidova. Jednako tako loše je stanje drvenine. Ispred rotunde – kapele sv. Križa, smještena su tri križa. Srednji križ – raspelo nalazi se u niši, čije je podnožje ograđeno baroknom balustradom. U tom baroknom izrazu izgrađena je i rotunda, čiji je ulaz gotovo neposredno iza niše s raspelom. Do rotunde vodi nas široko kameno stubište.

Tijelo kapele zatvoreni je statični osmerokutni volumen, koji svojim oblikom i veličinom dominira cijelim prostorom. Zidna površina ima na uglovima u žbuku ucertane lezene, a na njoj su danas vidljiva oštećenja. Na ulaznoj fasadi, iznad vrata uzdiže se zabat sa stiliziranim zvonikom, pa cijelo ulazno pročelje ostvaruje dojam monumentalnog ulaza. Krovna je konstrukcija kupola s lanternom, kroz čije rastvorene zidove ulazi svjetlo u unutrašnji prostor.

Godine 1935. rotunda je obnovljena. Tada je ispod žbuke otkriveno šest slika na temu Isusove muke. Te zidne slike radio je Franc Jelovšek (1700.–1764.).⁵⁵ Danas je unutrašnjost crkve devastirana i crkva nije u funkciji. Gotovo potpuno uništen je crkveni namještaj, a sa zidova otpada žbuka koju je nagrizla vlaga. Uočljive su bijele zidne plohe, pilastri, elipsasti lukovi i vijenac. Jednako tako oštećen je i oltar od mramora. Nosač menze, stipes, s prednje strane ukrašen je reljefom mrtvog Krista. Iznad menze također je oštećena slika, koja prikazuje skidanje Krista s križa. Križevi ispred kapele datiraju iz 1884. godine.

4. Na području Mošćenica danas se nalaze još dvije sakralne građevine, koje po vremenu svoje izgradnje ne ulaze u predmet naše rasprave. Ipak, spominjemo ih radi cjelovitosti teme o sakralnim objektima mošćeničke župe. To su: *crkva Majke Božje, Pomoćnice kršćana*, u selu Mala Učka, i *kapelica Krista Kralja* u selu Kalac. Prva je građevina podignuta godine 1931. i postala je hodočasnička crkva, a danas se u njoj misli samo na Duhovski ponedjeljak. Druga je podignuta 1936. godine i u njoj se misli na blagdan Krista Kralja.

III.

Na području današnje župe Mošćenica ima ukupno deset crkava. One su gotovo sve građene od 13. do 18. stoljeća osim crkve sv. Marine u Mošćeničkoj Dragi, koja je izgrađena 1886. godine, te crkve Majke Božje Pomoćnice kršćana iz 1931., u selu Mala Učka, i kapelice Krista Kralja iz 1936. u selu Kalac. Ta tri sakralna objekta nisu bila predmet ovoga

⁵⁴ M. PELOZA kompleks Kalvarije datira s godinom 1701.–1742. (*Župa Mošćenice*, nav. dj., str. 5).

⁵⁵ Anica CEVC, »Jelovšek (Ilovšek), Franc«, *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, sv. 1., Zagreb, 1984., str. 687–689.

članka, jedino je obrađena povijest nekadašnje crkve sv. Marine. Uz župnu crkvu sv. Andrije apostola obrađena je grobljanska crkva sv. Bartula, zavjetna crkva sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke božje od Zdravlja, obiteljska crkva Majke Božje u Kraju, crkva sv. Petra, crkva sv. Antuna Padovanskog i Kalvarija. Uzgredno je spomenuta i danas nepostojeća crkva sv. Ivana Krstitelja. Što se tiče njihova smještaja u prostoru, graditelji su poštovali sakralnu orijentaciju, osim kod crkve sv. Bartula i crkve sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja, čije se apside nalaze na zapadu.

Sve su crkve, poput crkava na širokom području Kvarnera, građene od domaćeg kamena i mošćeničkog mramora iz kamenoloma u Potokima, drveta, a krovovi su pokriveni kanalicama. Kao vezivno tkivo korištena je vapnena žbuka. Po obliku crkve su pravokutne i jednobrodne, osim župne, koja je trobrodna. Izuzetak čini rotunda sv. Križa na Kalvariji iz 18. stoljeća. Isto tako crkve se razlikuju po obliku apside. Apsida župne crkve i crkve Majke Božje u Kraju je trostrana, a kod ostalih, poput crkve sv. Bartula i crkve sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja nema apside na začelnom zidu. Ispred pročelja crkava, osim župne crkve i Kalvarije, nalazi se lopica ili štem. Njihova pročelja završavaju s preslicom za zvona. Krovna konstrukcija crkava je gredna, a u župnoj crkvi sv. Andrije apostola ona je svodna s plitkim kupolama u bočnim lađama. U kapeli sv. Križa na Kalvariji graditelj je »peti zid« zatvorio kupolom.

Današnji izgled mošćeničkih crkava potvrđuje njihovu starost i vrijeme izgradnje prije Valvasora, koji nam je o njima ostavio kratke zapise. Pojedini graditeljski elementi u tkivu crkava vraćaju nas u vrijeme romanike i gotike. Kasnije nadogradnje ukazuju na snažan zamah barokizacije mošćeničkih crkava, koji se dogodio na cijelom liburnijskome istočnoistarskom području. Taj je zamah bio najsnažniji u 18. stoljeću.

Lijep primjer izvršenih dogradnji, pregradnji i preinaka jest župna crkva sv. Andrije apostola u Mošćenicama. Ona je prvotno bila mala jednobrodna romanička crkva. Iz toga su vremena ostala četiri romanička stupa, koji su danas nosači crkvenoga pjevališta. U vrijeme gotike, romaničko je svetište izduženo, a ono je tada dobilo trostrani oblik. Nakon toga godine 1640. dolazi do nove pregradnje crkve. Župnik Franjo Negovetić produžuje crkvu i uzdiže njezin, sada središnji brod. Desetak godina nakon odlaska isusovaca novi su zahvati na župnoj mošćeničkoj crkvi. Ona se proširuje sa šest bočnih kapela, po tri sa svake strane srednjeg broda, pa je tako prerasla u trobrodnu crkvu kakva je i danas.

Zbog preinaka pročelje crkve, tj. njezin srednji brod, spojio se sa zvonikom. Prvotno romanički zvonik s funkcijom tornja uklopljen je u tijelo crkve. No i na njemu su u doba baroka nastale promjene, pa je danas na kućištu osmerostrani tambur s kupolom. Zbog tih preinaka na pročelju crkve danas se glavni ulaz u crkvu nalazi na sredini južnoga broda.

Primjer trostrane gotičke apside nalazimo i u nekada hodočasničkoj crkvi Majke Božje u Kraju. Na trostranu gotičku apsidu nadovezuje se brod crkve, koji je povezan s prvotnim oratorijem obitelji Mohović. Crkva je konačni oblik dobila u 16. stoljeću.

Gradnjom i jednostavnošću ističe se crkvica sv. Petra, koja se spominje već 1454. godine. Uz nju bila je opatija, čiji su kameni ostaci konzervirani 1991. godine. To longitudinalno zdanje tipičan je primjer male primorske ladanjske crkve, a njezina konstrukcija vrlo je slična crkvi sv. Sebastijana i sv. Roka i Majke Božje od Zdravlja. Vrijednost nekih graditeljskih elemenata

ta, poput stupova – nosača krova trijema i kamenice za vodu s glagoljskim natpisom iz 1573. godine, i skladnost oblika pokazuju umješnost domaćega majstora graditelja.

Mošćeničke crkve pokazuju povezanost s ostalim crkvama na području istočnoistarskih liburnijskih kvarnerskih komuna. Župna crkva svojim se smještajem, veličinom, oblikom i funkcijom može usporediti sa župnom crkvom sv. Marka evanđelista u Veprincu. One su imale gotovo sličan tijek pregradnje i dogradnje od prvotnog osnovnoga romaničkog izraza do barokizacije u 18. stoljeću. Obje crkve imaju funkciju crkve-tvrđave, jedino je veprinački zvonik ostao izvan tijela crkve.

Ladanjske crkvice svoju sličnost nalaze u crkvama Veprinca, Kastva, Lovrana i Brseča. Sve su one skromne, jednostavne i jednobrodne, s trijemom i preslicom za zvona. One su djelo domaćega samoukoga majstora, koji je primao impulse i graditeljske utjecaje iz zapadne mediteranske i srednje Europe. U njima je sjedinio pučko i umjetničko stvaralaštvo.

Summary

MEDIEVAL ECCLESIASTICAL ARCHITECTURE IN THE PARISH OF MOŠĆENICA

In this article author speaks about the churches in the parish of Mošćenica, or better to say, the churches in the district of the medieval castle of Mošćenica, in the region of Liburnian Istria. The special attention is drawn to the toponymy of the churches in this region. The central church was the parish church of St. Andrew Apostle in the castle of Mošćenica. This is a wonderful example of the church-fortress, which was in the course of time rebuilt from one-vessel Romanesque church (12th century) to the three-vessel baroque church.

Outside the town of Mošćenica there are several smaller local churches: cemetery church of St. Barthol, churches of St. Roch (Rocco) and the Lady of the Health; moreover, there are churches of St. Peter in the nearby village that has the same name as the church, one of St. Anthony of Padua in the village of Ostružnjak va Doleh, and a family church of St. Mary in the village of Kraj. Furthermore, author discusses about Kalvarija (built in the eighteenth century) together with the church of St. Marina in Mošćenička Draga (built by the end of the nineteenth century on the foundations of the previous medieval church). Beside these, author also examines the church of St. John Baptist that still existed in the seventeenth century but the sources do not mention it henceforth.

The church of St. Mary in Kraj, together with the church of St. Andrew the Apostle, is a nice example of the rebuilding of the old private oratory of the Mohović family. If one speaks about the simplicity and grace of the construction, the churches of St. Barthol, St. Peter, St. Roch and Sebastian, and the church of the Lady of the Health could be emphasised as true examples because they kept their basic ground-plans, in spite of the later interventions on their construction. On the top of the Križni put – Kalvarija (Calvary) in the first half of the eighteenth century a baroque rotunda, which is today in a very bad condition. However, it is important to stress that on the inside walls one can trace fragments of the paintings of Slovenian painter Franc Jelovšek.